

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Een en al oor. Grammatica en euphonie

Sluiter, I.

Citation

Sluiter, I. (1988). Een en al oor. Grammatica en euphonie. In . Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/1249>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/1249>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

EEN EN AL OOR - GRAMMATICA EN EUPHONIE

Ineke Sluiter

0. *"Tune es, tune", ait, "ille Martialis cuius nequitias iocosque novit aurem qui modo non habet Batavam?" (Mart. 6,82,4-6).
"Ben jij het", zegt hij, "ben jij die Martialis wiens pikante grapjes iedereen kent die maar geen Bataven-oren heeft?"*

Om als Nederlandse voor een Nederlands publiek te spreken over de functie van oren in de antieke grammaticale theorie is een enigszins riskante aangelegenheid: Batavenoren staan namelijk bekend om hun moeizame toegankelijkheid. Er pleegt nauwelijks iets in door te dringen. Het is dus geen eenvoudige taak om, wanneer je zelf met dergelijke oren behept bent, de antieke theorie over de rol van oren te begrijpen en die vervolgens over te brengen op een gehoor dat aan hetzelfde euvel lijdt als de onderzoeker. Niettemin zal ik in het vervolg enkele aspecten behandelen van de antieke opvattingen over *euphonia*. Ik zal me daarbij concentreren op de vragen wat *euphonia* precies is en hoe zij als criterium voor correct taalgebruik gehanteerd wordt.

1. Een probleem waarvoor iedere grammaticus komt te staan, onverschillig met welke taal hij zich bezighoudt of in welke tijd hij dat doet, is de vraag wanneer men op een taaluiting het etiket "correct" mag plakken. Gezien het feit dat iedere taal voortdurend in overgang is, is het heel normaal dat er in ieder stadium van de ontwikkeling van een taal varianten naast elkaar voorkomen. De grammaticus--en dit geldt zeker voor de antieke grammaticus--zal de neiging hebben uitspraken te doen over de vraag welke vorm of constructie "beter" is, "beschaafder" enz. Hierbij kunnen uiteraard vele factoren, bijvoorbeeld socio-linguistische, een rol spelen.

Maar afgezien van de varianten in het contemporaine taalgebruik ("synchrone varianten"), is er voor de antieke grammatici nóg een categorie gevallen waarin de relatieve verdienste van verschillende mogelijke taaluitingen vergeleken moet worden. Zij richtten zich immers bij hun taalstudie niet in eerste instantie op

het Grieks en Latijn dat in hun eigen tijd gebruikt werd, maar gebruikten de grote litteratoren uit het (soms verre) verleden als materiaalbestand.

Voor de Grieken was Homerus het voorwerp van studie bij uitstek. Een Griekse grammaticus uit de tweede eeuw na Chr. zag zich dus geconfronteerd met een zeer oude kunsttaal die ver afstond van het Grieks dat hij zelf gebruikte. Maar dat weerhield hem er niet van om deze verschillende taalstadia (voorzover bij een kunsttaal van een taalstadium gesproken kan worden) als gelijkwaardige elementen in zijn beschrijving van "de grammatica" op te nemen. De diachrone varianten worden veelal behandeld alsof het om synchrone varianten gaat, dus in het algemeen zonder dat ze in historisch perspectief worden geplaatst.

Hetzelfde gold voor de Romeinse grammaticus uit de vierde eeuw na Chr. die zich--behalve met Cicero als prozaschrijver *par excellence*--ook bezighield met *vetustiores* als Plautus en Ennius.

Bij de beoordeling van taaluitingen hanteerden de grammatici diverse criteria, samen vaak aangeduid met de Duitse term "Kriterien der Sprachrichtigkeit"¹. De voornaamste daarvan zijn *ratio* of *analogia*, *consuetudo* en *auctoritas*.

Als de grammaticus onderzoekt of een taaluiting voldoet aan het criterium *ratio/analogia*, bekijkt hij of de vorm in enig opzicht *regelmatig* is in vergelijking met andere vormen. Hij kan dat op verschillende manieren formuleren. Ofwel kan hij een zogenaamde proportionele analogie opstellen van het type *mensa:mensarum* = *rosax* (= *rosarum*). Ofwel hij kan een regel formuleren als: "de gen. plur. van de *a*-stammen gaat uit op *-arum*".

Het tweede criterium is *consuetudo* of *usus*. Dit houdt in dat een taaluiting acceptabel is als zij niet in strijd is met het taalgevoel en -gebruik van de ontwikkelde Romein of Griek.

De derde hoofdfactor bij de beoordeling van taalgegevens is de *auctoritas*, in feite een bijzonder geval van *consuetudo*. Hierbij wordt namelijk het taalgebruik van enkele erkende grootheden, die als bij uitstek "taalkundig" werden beschouwd, als norm geaccepteerd. Voor het Latijn is Cicero zo'n grootheid; als een vorm bij Cicero geattesteerd is, is dat een indicatie dat het een "goede"

¹Zie hierover E. Siebenborn, *Die Lehre von der Sprachrichtigkeit und ihren Kriterien*, Amsterdam 1976. De volgende afkortingen zullen in het vervolg gebruikt worden:

Apollonius Dyscolus (ApD) - zijn werken worden geciteerd naar pagina en regel van de editie van R. Schneider, *Grammatici Graeci* (GG) II; *pron.* = *de pronominiibus*; *adv.* = *de adverbio*; *conl.* = *de coniunctionibus*) en van G. Uhlig, GG II ii (*synt.* = *syntaxis*).

Grammatici Graeci (GG), Leipzig 1878-1910 (Hildesheim 1965).

Grammatici Latini (GL), ed. H. Keil, Leipzig 1857-1870 (Hildesheim 1961).

H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München 1960.

Scholia in Dionysii Thracis artem grammaticam (SchDTh), rec. A. Hilgard, GG I iii, Leipzig 1901 (Hildesheim 1965).

vorm is. Ook in moderne commentaren wordt nog volgens dit principe gewerkt: Als men voor een constructie parallellen kan vinden, kan daarmee een eventuele aanleiding tot emendatie komen te vervallen.

Een subcategorie van het *auctoritas*-criterium is de zogenaamde *vetustas*. Daarbij is niet zozeer de superieure kwaliteit van de geciteerde schrijver van belang, als wel zijn eerbiedwaardige ouderdom. Als de *veteres* (bijvoorbeeld Ennius, Pacuvius of Plautus) een bepaalde vorm kennen, kán dat een argument zijn om zo'n vorm te verdedigen. Soms wordt daarbij evenwel de kanttekening geplaatst dat nabootsing-zonder-meer geen aanbeveling verdient, omdat het taalgebruik dan een wat antiquarisch luchtje krijgt².

Tot zover lijken de criteria redelijk overzichtelijk en welomschreven. Problemen doen zich pas voor wanneer de diverse criteria met elkaar in tegenspraak zijn of lijken te zijn. Wat gebeurt er wanneer met behulp van *ratio*-argumenten twee verschillende vormen verdedigd kunnen worden? En wat wanneer *ratio* één vorm verlangt, maar de *consuetudo* aan een andere de voorkeur blijkt te geven? Er zijn diverse voorbeelden in de bronnen van gevallen waarin men met behulp van de "Kriterien der Sprachrichtigkeit" die ik tot dusverre genoemd heb, niet zonder meer een uitspraak kan doen over een taalprobleem.

Strijdigheid van *ratio* met *ratio* treedt bijvoorbeeld op bij de vraag wat de genitivus is van *senatus*. Volgt dit woord de *ratio* van *doctus*, zodat de genitivus *senati* moet luiden, of die van *vultus*, wat een genitivusvorm *senatus* zou opleveren (Consentius, *GL* V 363,24vv.)? *Consuetudo* komt in conflict met *consuetudo* en *ratio* bij de vraag of *scripsere* of *scripserunt* de meer correcte vorm is van de 3^e pers. plur. ind. perf. (Cic. *Or.* 156); *consuetudo* met *consuetudo* bij die naar de juiste vorm van de acc. plur. van de stammen van de derde declinatie: Is het *has urbes* of *has urbis* (Gell. *NA* XIII 21,1)? (Het pronomen demonstrativum wordt in dit soort gevallen toegevoegd om duidelijk te maken om welke naamval het gaat. Het vervangt het Griekse lidwoord.) *Ratio* botst met *consuetudo* bij het probleem van de gen. plur. van *anfora*: Moet die *anforarum* luiden, volgens de hierboven al geformuleerde regel over de gen. plur. van de *a*-stammen of *anforum*, een vorm die in het dagelijks taalgebruik kan worden aangetroffen (Char. 69,25vv. ed. Barwick)?

Er zijn verschillende manieren om dergelijke problemen te lijf te gaan. Een grammaticus als Apollonius Dyscolus (tweede eeuw na Chr.) weegt de criteria onderling, kent aan *ratio* het grootste belang toe en keurt dus die vormen goed

²Vgl. bijv. Lausberg § 1068; Quint. IV 1,58; VIII 2,12 en VIII 3,25. Zie ook Cic. *Brut.* 82 *orationes...redolentes antiquitatem*.

die in de hoogste mate rationeel verklaarbaar zijn³. Een andere mogelijkheid bestaat hierin dat men zijn toevlucht neemt tot een extra criterium: Men laat de beslissing over aan zijn oren. Dit criterium wordt aangeduid met de term EUPHONIA en hierop zal ik mij in de rest van deze bijdrage concentreren.

2. Voordat we kijken hoe de hierboven gesignaleerde problemen, die voortkomen uit onderlinge strijdigheid van de "Kriterien der Sprachrichtigkeit" met behulp van euphonie opgelost worden, moet nu eerst de vraag aan de orde komen wat euphonie precies is, en hoe zij functioneert.

Aan het begrip euphonie kunnen in de Oudheid twee aspecten onderscheiden worden: a) *Euphonia* is "geschikt" geluid, d.w.z. aangepast aan de eisen van *welkluidendheid*. Het oor wordt aangenaam getroffen door de gebruikte klanken en klankcombinaties.

b) *Euphonia* is "geschikt" geluid, d.w.z. aangepast aan de eisen van *wellevendheid*. Het voorkomt dat onaangename sensaties ontstaan door vulgariteit of obsceniteit. In deze context heeft *euphonia* dus betrekking op gepast, kies taalgebruik.

De woorden die als tegenstelling van *euphonia* - εὐφωνία - εὐφωvος gebruikt worden, delen in dezelfde twee betekenisaspecten. Het zijn *κακοφωνία*, τὸ κακένφατον en τὸ φορτικόν. Al deze drie woorden kunnen dus zowel betrekking hebben op de lelijke klank of, algemener, de onverzorgdheid, plompheid, banaliteit van de stijl als op de grofheid of schunnigheid ervan⁴.

ad a). Met het principe van "klankschoonheid" waren de Grieken al vanouds bekend. In de *Cratylus* legt Plato Socrates de opvatting in de mond dat de vorm Φερέπαφα veranderd was in Φερρέφαττα en Ἡθονόη in Ἀθηνάα, omdat die laatste beter klonken⁵. Verder ligt het voor de hand dat klankschoonheid bij uitstek van belang was in de rhetorica. Rhetorica streeft immers τὸ ἡδύ na: Het aangenaam treffen van het gehoor (εὐφωνία, in het Latijn bijvoorbeeld

³Vgl. voor de vraag welke vorm ἀναλογώτερον is bijv. ApD *adv.* 175,25-176,5; 176,23vv.; 187,14vv.; 196,7 (ἀλογώτερον); 200,22vv.

⁴Vgl. DH *Comp.* 16 en Choer. GG IV ii 18,31 (κακοφ.); Isid. *Etym.* I 34,5 (τὸ κακένφ.); DH *Isoc.* 3 en 13 en Choer. IV 11 17,35 (τὸ φορτ.).

⁵Cra. 404d7 εὐστομίαν περὶ πλείονος ποιούμενοι τῆς ἀληθείας; 407c1v. παραγαγῶν...ἐπὶ τὸ κάλλιον; 414c4vv.

vocalitas, suavitas) speelt daarbij een grote rol⁶. Naast andere overwegingen als die van de *perspicuitas*, 'helderheid', die ontstaat wanneer men zich telkens van precies de juiste woorden (*verba propria*) bedient, is euphonie daarom zeer belangrijk bij de *electio verborum* (vgl. Lausberg, 279 § 541; 510 § 1058). Toch is euphonie niet altijd automatisch aan te bevelen. Als de stof zich daartoe leent, is het beter om het oor op de juiste wijze onaangenaam te treffen ter ondersteuning van het effect van de onaangename *inhoud* van de woorden⁷. Vooral Homerus wordt om dergelijke geluidseffecten zeer geprezen⁸.

ad b). De voorschriften die betrekking hebben op εὐφωνία in de tweede betekenis nemen voornamelijk de vorm aan van een aansporing om het tegenovergestelde (dus τὸ κακέμφατον) te vermijden. Τὸ κακέμφατον is de eerste stijlfout die door Quintilianus behandeld wordt en het wordt als volgt beschreven (VIII 3,44v.)

sive mala consuetudine in obscenum intellectum sermo detortus est ut...ductare exercitus...(45) sive iunctura deformiter sonat, ut, si "cum hominibus notis loqui" nos dicimus, nisi hoc ipsum "hominibus" medium sit, in praefanda videmur incidere...

"Hetzij er door een kwalijk taalgebruik geforceerd een obscene interpretatie aan een uitdrukking gegeven wordt, bijvoorbeeld *ductare exercitus* ("legers leiden", "hele legers (oppikken en) afwerken"), hetzij de woordverbinding niet netjes klinkt, bijvoorbeeld als wij zeggen *cum hominibus notis loqui* ("met bekenden spreken") schijnt het dat we, als *hominibus* er niet tussen staat, terechtkomen in de uitdrukkingen die je niet zonder een woord van verontschuldiging kunt laten passeren."

Van de eerste groep zegt Quintilianus dat de fout daar weliswaar bij de lezer en

⁶Zo wijst W. Rhys Roberts, *Dionysius of Halicarnassus On Literary Composition*, London 1910, in zijn inleiding speciaal op het feit (27vv.) dat euphonie eigenlijk het werkelijke onderwerp van Dionysius was, gezien het enorme belang dat hij toekent aan euphonische en symphonische effecten.

⁷Quint. VIII 3,17 *rebus atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient*; Demetr. π. ἐρμ. 255: "Ἔστι δὲ ὅπη κακοφωνία δεινότητα ποιεῖ, καὶ μάλιστα ἐὰν τὸ ὑποκείμενον πρᾶγμα δέηται αὐτῆς.

⁸DH *Comp.* 16: In zijn beschrijving van de brute handelwijze van de Cycloop die de makkers van Odysseus als jonge honden met de hoofden tegen de vloer slaat en verbrijzelt, gebruikt hij bijvoorbeeld opzettelijk de meest onaangename en kakofone klanken (s- en k-klanken): Hom. ι 289 σὺν δὲ δῶω μάρψας ὥς τε σκύλακας ποτὶ γαίην/κόπτ'. ἐκ δ' ἐγκέφαλος χαμάδις ῥέε, δεῦε δὲ γαῖαν.

niet bij de schrijver ligt, maar niettermin adviseert hij het probleem te vermijden. Iedere leraar die wel eens koortsachtig naar een neutrale vertaling voor *abstrahere* of *parare* heeft gezocht, begrijpt wat Quintilianus hier bedoelt. Het tweede voorbeeld draait om de assimilatie van de slot-*m* van *cum* aan de *n* van *notis*, die op zou treden als die twee woorden onmiddellijk achter elkaar zouden staan. Dan zouden associaties met het schuttingwoord *cunus* hebben kunnen ontstaan. Quintilianus vervolgt met nog enkele voorbeelden van onbedoelde obsceniteiten⁹. Tot slot haalt hij nog even uit naar de mensen die--zonder dat er al dan niet bedoeld obscene woorden of klankcombinaties in de tekst voorkomen--al te zeer gespitst zijn op vermeende dubbelzinnigheden. Een "dirty mind" vindt overal wel een κακέμπαρον, getuige de activiteiten van Celsus die er zelfs één aangetroffen meende te hebben in het volgende Vergiliusvers (*Georg.* I 357), waarin het gaat over het weer: Als de wind opsteekt, zwellen de golven. In het Latijn:

incipiunt agitata tumescere

"in beroering gebracht beginnen zij te zwellen".

Als je daaraan begint, is het einde zoek en kun je niets meer veilig zeggen (*quod si recipias, nihil loqui tutum est*, VIII 3,47).

3. *Euphonia* kan dus betrekking hebben op de aangename klank van een taaluiting of het ontbreken van grove of obscene associaties daarbij. Hoe maakten de grammatici nu gebruik van dit criterium om de in de eerste paragraaf vermelde problemen op te lossen, die ontstaan waren door conflicten van de hoofdcriteria voor correct taalgebruik.

Het eerste probleem dat ik daar noemde betrof een conflict van *ratio* met *ratio* over de genitivus van *senatus*. Het wordt besproken door de grammaticus Consentius (vijfde eeuw na Chr.), *GL* V 363,24vv.

Nunc quem ad modum nos dirigere analogia possit, breviter ostendam. Si quando aliquid controversiae accidit, quod nos in diversum aliqua ratione trahere conetur, analogiam primo requiremus, ex qua quae portio eligenda sit, per euphoniā iudicabimus. [voorbeeld: Gaat de gen. van *senatus* uit op *-i* of *-us*?] (r. 29) discutiatur hoc totum primo analogia [gaat het om analogie met *doctus* of met *vultus*?] (r. 34) ex utraque parte videmus analogiam allatam. Hic

⁹Zijn voorbeeld in VIII 3,46 berust op een verkeerde interpretatie van Cic. *Fam.* IX 21; zie de commentaar van Shackleton Bailey op laatstgenoemde plaats.

nunc iudicet euphonia, quae voces aptiores, quae decentiores sint. Profecto illae quarum ratio vultui respondet. Quodsi illae decentiores sunt, certante inter se analogia variis exemplis id quod pulchrius est eligit euphonia.

"Nu zal ik kort laten zien hoe analogie ons kan leiden. Als er eens een controversieel punt naar voren komt dat ons, doordat er voor verschillende standpunten iets te zeggen valt, tot strijdige conclusies tracht te brengen, dan zullen we eerst op zoek gaan naar analogie en met behulp van euphonie bepalen welk deel daaruit [namelijk uit de analogie] verkozen moet worden. [voorbeeld: Gaat de gen. van *senatus* uit op *-i* of *-us*?] (r. 29) Dit punt moet eerst helemaal door analogie onderzocht worden [gaat het om analogie met *doctus* of met *vultus*?] (r. 34) Wij zien dat analogie voor beide standpunten aangevoerd is. Hier moet euphonie nu uitmaken welke woorden geschikter, welke passender zijn. Zeker zijn dat die vormen waarvan de regelmaat beantwoordt aan die van *vultus*. Maar als die passender zijn, dan kiest, wanneer de analogie in een gevecht met zichzelf verschillende paradigmata in de strijd gooit, de euphonie datgene uit wat mooier is."

Merk op dat euphonie weliswaar zonder meer als de doorslaggevende factor geponeerd wordt, maar dat het nauwelijks een tastbaar criterium genoemd kan worden, al is Consentius ook nog zo gedecideerd (*profecto*) in zijn uitspraak.

Het tweede probleem uit paragraaf 1 betrof de vormen *scripserunt* en *scripsere*.

scripserunt esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor...impetratum est a consuetudine ut peccare suavitati causa liceret. (Cic. Or. 157).

"Ik merk wel dat *scripserunt* echter¹⁰ is, maar ik geef graag gevolg aan een taalgebruik dat rekening houdt met de oren...Men heeft het van de *consuetudo* gedaan gekregen dat het toegestaan is omwille van de euphonie een fout te maken."

Als je moet kiezen tussen de vormen *scripserunt* en *scripsere*, word je geconfronteerd met de moeilijkheid dat *scripserunt* meer in overeenstemming lijkt te zijn met de analogie (*verius*). Beide vormen vinden steun in *consuetudo*. Eén *consuetudo*-vorm heeft de euphonie mee en weet zich te handhaven, zelfs al gaat het strikt genomen om een "foute" vorm. Let wel: géén van beide vormen wordt door Cicero veroordeeld. Opnieuw wordt er geen poging gedaan de *suavitas* uit te

¹⁰Vgl. Pl. *Crat.* 404d8 τῆς ἀληθείας.

leggen of anderszins te rationaliseren. Cicero legt expliciet uit dat dat ook niet kan (*Or.* 162):

Sed quia rerum verborumque iudicium in prudencia est, vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intelligentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem.

"Maar aangezien het oordeel over zaken en de uitdrukking daarvan aan het verstand is, maar de oren oordelen over (woorden als) klanken en ritmes, en omdat voor die eerste zaken begrip het criterium is, voor die andere genot, kan in de eerste groep de rede, in de tweede het gevoel kunstigheid ontdekken."

Over een conflictsituatie tussen twee vormen die beide op *consuetudo* steunen, handelt een passage uit Gellius: Wat is de correcte vorm van de acc. sing. en plur. van de consonantstammen: Is het *urbes* of *urbis*? *Turrem* of *turrim*? Gellius haalt (met instemming) de woorden aan van Valerius Probus:

"Si aut versum", inquit, "pangis aut orationem solutam struis atque ea tibi verba dicenda sunt, non finitiones illas praerancidas neque fetutinas grammaticas spectaveris, sed aurem tuam interroga quo quid loco conveniat dicere; quod illa suaserit, id profecto erit rectissimum". (*NA* XIII 21,1).

"Als je of verzen maakt', zei hij, 'of proza schrijft en je hebt die woorden nodig, let dan niet op die totaal doodgeslagen stink-voorschriften van de grammatica, maar vraag aan je oor waar je wat moet zeggen; wat je oor je zal aanraden, zal beslist het beste zijn'".

Probus, zelf een grammaticus, zet zich hier fel af tegen een starre toepassing van grammaticale regeltjes. Zijn standpunt is genuanceerd: Er wordt geen keuze gedaan voor één van beide mogelijkheden, maar van geval tot geval moet aan de hand van de context beslist worden welke vorm euphonisch het beste past.

Tot dusverre ging het vrijwel steeds om vormen die met hetzelfde criterium (*ratio/ratio--consuetudo/consuetudo*) verdedigd konden worden. Charisius levert een voorbeeld van een botsing van *consuetudo* en *ratio*:

Anforum an anforarum dicendum sit quaeritur. Anforum consuetudinis est, sed cum eadem suavitas in utraque enuntiatione sit, non video quare quis barbarum malit, cum aures simili pretio recta dilectent. (69,25vv. Barwick).

"Men vraagt zich af of je *anforum* of *anforarum* moet zeggen. *Anforum* wordt gebruikt [maakt deel uit van de *consuetudo*], maar aangezien beide

uitdrukkingen even prettig klinken, zie ik niet in waarom iemand een barbarisme zou verkiezen, hoewel zijn oren voor hetzelfde geld plezier kunnen hebben van een correcte vorm."

Het is interessant dat *euphonia* hier als negatief argument gebruikt wordt: De afwezigheid van een beslissende euphonie laat de weegschaal doorslaan in het voordeel van *ratio*. Dit standpunt verschilt niet wezenlijk van dat bij Cicero. Als de euphonie daartoe aanleiding geeft mogen we *peccare*, zo niet dan is er geen excuus voor een *barbarum*¹¹.

4. Euphonie wordt echter niet alleen gebruikt als een soort scheidsrechter wanneer men er met de "normale" criteria niet uitkomt; ze opereert ook als zelfstandige factor. Zo merkt Donatus op:

(scire debemus...) euphonia in dictionibus plus interdum valere quam analogiam vel regulam praeceptorum. (GL IV 379,2).

"(we moeten weten...) dat euphonie soms bij woorden meer waard is dan de analogie of de regel van de voorschriften¹²".

Euphonie op zichzelf kan een vorm afdoende verdedigen, zelfs als die niet door *ratio* en (nog) niet door *consuetudo* gesteund wordt. Het betreft dan eigenlijk een "fout" van één van de *auctores*. Er is hier dus wél een zekere relatie met het criterium *auctoritas*. Zonder de naam van de schrijver zou de vorm waarschijnlijk zonder meer zijn verworpen. Ik citeer weer uit het al eerder aangehaalde hoofdstuk van Gellius (NA XIII 21):

(.13) Ennius...rectos cupressos dixit contra receptum vocabuli genus hoc versu: "cautibus nutantis pinos rectosque cupressos"¹³. Firmior ei, credo, et viridior sonus esse vocis visus est, "rectos" dicere "cupressos" quam "rectas"...(.21) Lucretius aequae auribus inserviens *funem* feminino genere appellavit

¹¹Vgl. Prisc. GL II 47,26vv. over de spelling *adfatur*, *adrideo* enz. (dus zonder assimilatie): errore tamen scriptorum hoc fieri puto quam ['veeleer dan'] ratione: nam quae sit differentia euphoniae ut, cum eadem consonans sit sequens, in aliis transferatur d, in aliis non, scire non possum, ut, cum dicam affectus...bene sonet, cum autem adfatur...male.

¹²Vgl. Siebenborn, 155. Deze passage wordt daar abusievelijk geciteerd als 399,2.

¹³Ann. 490 Vahlen (die nog *capitibus* leest).

in hisce versibus: "Haut, ut opinor, enim mortalia saecula superne/aurea de caelo demisit funis in arva"¹⁴, cum dicere usitatius manente numero posset: "aureus e caelo demisit funis in arva"....(.22v.) Sacerdotes quoque femininas M. Cicero "antistitas" dicit, non secundum grammaticam legem "antistites". Nam cum insolentias verborum a veteribus dictorum plerumque respueret, huius tamen verbi...sonitu delectatus "Sacerdotes", inquit, "Cereris atque illius fani antistitae"¹⁵. Usque adeo in quibusdam neque rationem verbi neque consuetudinem, sed solam aurem secuti sunt.

"Ennius zei 'rectos cupressos' [mannelijk]--tegen het algemeen aanvaarde geslacht van het woord in--in dit vers: 'op rotsen knikkende pijnbomen en rechte [*rectos*, mannelijk] cypressen'. De klank van het woord scheen hem, geloof ik, steviger en frisser toe als hij '*rectos cupressos*' zei dan '*rectas*'...Lucretius stelde zich evenzeer in dienst van de oren toen hij *funis* als vrouwelijk gebruikte in deze verzen: 'Het is immers, naar ik meen, volstrekt niet zo dat een gouden [*aurea*, vrouwelijk] koord de geslachten der stervelingen van omhoog uit de hemel neerliet op de velden', hoewel hij met behoud van het metrum meer in overeenstemming met het gewone taalgebruik had kunnen zeggen: 'een gouden [*aureus*, mannelijk] koord etc.¹⁶...M. Cicero zegt ook 'antistitae' voor vrouwelijke priesters, niet--volgens de regel van de grammatica--'antistites'. Want hoewel hij ongewone woorden die bij de oude schrijvers voorkomen meestal verwierp, zei hij toch, omdat hij genoegens schepte in de klank van dit woord 'De priesters van Ceres en de opzichtsters/priesteressen (*antistitae*) van haar heiligdom. Zo zeer volgden zij in bepaalde gevallen noch de *ratio* van een woord noch de *consuetudo*, maar alleen hun oor."

Hier hebben we dus voorbeelden van euphonie (*firmitior* of *viridior sonus*; *auribus inserviens*; *sonitu delectatus*; *solam aurem secuti sunt*) die het bij Ennius en Lucretius wint van *consuetudo* (*contra receptum vocabuli genus*; *usitatus--usus* is een synoniem voor *consuetudo*), waarbij in het geval van Lucretius expliciet

¹⁴Lucr. II 1153v.

¹⁵Verr. IV 99.

¹⁶Het metrum is uiteraard gered door de vervanging van *de* door *e*, zodat de laatste lettergreep van *aureus* niet lang wordt door positie. Mevr. prof. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen suggereerde dat Lucretius misschien *funis* als vrouwelijk nam vanwege de bekende uitdrukking χρυσή σειρά, Hom. Θ 19.

wordt toegevoegd dat hij zich niet kon verschuilen achter een "*metri causa*"!¹⁷; bij Cicero moet de *ratio*¹⁸ het onderspit delven (de *grammatica lex*), al zijn er voor het gebruik van het woord *antistitae* wel precedënten bij de *veteres*¹⁹.

5. Nu zijn er in de antieke grammaticale theorie enkele problemen waarbij er met grote graagte met het criterium euphonie gewerkt wordt. In deze paragraaf zal ik er daarvan enkele bespreken. Omwille van de ruimte zal ik geen aandacht besteden aan het overgangsgebied tussen grammatica en rhetorica waar bijvoorbeeld de theorie van de hiaat thuishoort. Hierover merk ik alleen op dat zich hetzelfde verschijnsel voordoet als bij andere geluidseffecten (zie paragraaf 2a)), namelijk dat zowel de hiaatvermijding om euphonische redenen kan plaatsvinden²⁰, als dat de aanwezigheid ervan in sommige gevallen tot een aangenaam of in elk geval gewenst akoustisch effect kan leiden²¹. Bij grammaticale problemen lijkt euphonie enigszins als vliegende keep te fungeren, zodat het als verklaring voor tamelijk uiteenlopende verschijnselen kan worden aangevoerd²², zonder dat ooit geprobeerd wordt het tot een enigszins controleerbaar criterium

¹⁷Bij Luc. *dialad Hes.* 5 wordt voor de dichter expliciet het recht geclaimd om zaken toe te voegen terwille van metrum of euphonie (πολλὰ ἤμεις καὶ τῶν μέτρων ἔνεκα καὶ τῆς εὐφωνίας ἐπεμβάλλομεν).

¹⁸Vgl. Dos. *GL VII* 411,24vv. *certe an certo? ratio exigit certe, vocalitas vero certo*. Vgl. ook Lucil. 1168 Marx *Quid hic aliud observabimus? Ut quae verba magis sonantia sunt, ea potius conlocemus, quae Lucilius euphona appellat, id est quasi vocalia: Ut pro Caelio: 'aliut fori lumen est, aliut lychnorum', cum potuisset etiam structius dicere 'aliut lucernarum'*. Het gaat hier om het gebruik van een Grieks woord. *Structius* suggereert dat er een tegenstelling in het geding is tussen de "orde" van de regeltjes en de *licentia* omwille van de euphonie. Euphonie die zich verzet tegen de regeltjes speelt ook bij Pompeius, *GL V* 242,10vv. (n.a.v. de regels voor de afleiding van adverbia uit nomina) *sunt aliqua quae per euphoniā contraria sunt*.

¹⁹Bijv. Plaut. *Rud.* 624; Acc. 167 Ribbeck.

²⁰ApD *coni.* 252,29vv.; (*pron.* 98,12v.); Cic. *Or.* 150.

²¹Vgl. bijv. Cic. *Or.* 77; 153; Quint. IX 4,35v.; Demetr. π. ἐρμ. 68; Gell. *NA VI* 20,3. Zie Lausberg, 476, § 969v.

²²Zo bijv. voor de grammaticale geslachten *SchDTh* 218,12vv. Δεῖ γὰρ εἰδέναι, ὅτι τὴν διάκρισιν τῶν γενῶν ἡ γραμματικὴ οὐ κατὰ τὴν ἀλήθειαν ποιεῖ, ἀλλὰ κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἄρθρων καὶ τὴν εὐφωνίαν.

te maken²³.

5.1. Met euphonie-"welluidendheid" wordt geregeld het verschijnsel *assimilatie* verklaard. Dat geldt al vanaf Cicero *Or.* 158, waar assimilatie van prepositionele prefixen behandeld wordt. Als het om assimilatie gaat, kan *euphonia* twee dingen zijn: In de eerste plaats kan zij als de veroorzaker van assimilatie worden aangewezen, bijvoorbeeld

Saepe *ad* euphoniae causa in sequentem mutabitur consonantem, ut *afficio affluo allido ammoneo appono arripio assumo. alligo* per duo *l*, *annuo* per duo *n*...*attuli* per duo *t* scribi debent. (Albinus, *GL* VII 295,6vv.).

"Dikwijls zal *ad* omwille van de euphonie veranderd worden in de medeklinker die erop volgt, bijvoorbeeld *afficio affluo*... *alligo* moet met twee *l*-en, *annuo* met twee *n*-en...*attuli* met twee *t*'s geschreven worden."²⁴.

Maar met *euphonia* kan ook datgene bedoeld zijn wat we in feite horen:

adplicat: secundum praesentem usum per *d* prima syllaba scribitur, secundum antiquam orthographiam, quae praepositionum ultimam litteram in vicinam mutat per *p*, secundum euphoniā per *a* tantum. (Serv. in Verg. *A.* I 616).

"*adplicat*: De eerste lettergreep wordt naar tegenwoordig gebruik met een *d* geschreven, naar de oude orthografie, die de laatste letter van preposities in die ernaast verandert, met een *p*, naar de euphonie alleen maar met een *a*."

Dit lijkt erop te wijzen dat ten tijde van Servius dubbele consonanten niet altijd meer op de correcte manier langer werden uitgesproken--dat de grammatici het nodig vonden op de langere uitspraak of de dubbele spelling (Albinus!) nadrukkelijk te wijzen, kan in diezelfde richting wijzen²⁵.

5.2. Een bekend verschijnsel is voor de antieke grammatici het fenomeen *pars pro parte*. Aangezien er geen onderscheid gemaakt werd tussen woordsoorten

²³Typierend in dit verband is bijv. dat ook Valerius Probus (Gell. *NA* XIII 21,8) geen kans ziet zijn ondervrager duidelijk te maken waarom de ene klank in een bepaalde context mooier is dan de andere. Hij reageert hevig geïrriteerd: Als je kennelijk zo stom bent dat je het niet hoort, dan hoeft je je om dit soort subtiliteiten überhaupt niet druk te maken--geen poging tot verdere uitleg, einde conversatie.

²⁴Vgl. 300,18; 310,16v.; Clemens Scotus (*Clementis ars grammatica*, ed. J. Tolkiehn, Philol. Suppl. XXIII, Lipsiae 1928) 107,2; Gell. *NA* XV 3 (vgl. Cic. *Or.* 158); Prisc. *GL* III 47,25; 56,21.

²⁵Zie voor verwijzingen R.G. Kent, *The sounds of Latin*, Baltimore 1945, 51.

en syntactische of semantische functies en rollen, maar in het algemeen werd uitgegaan van een één-op-één relatie tussen woordsoort en functie, kwam het geregeld voor dat men een verklaring moest zoeken voor "uitzonderingen". Zo'n uitzondering kan bijvoorbeeld zijn een adjectivum met adverbiale functie--een dergelijk adjectivum staat dan "in plaats van" een adverbium en gaat zich ook helemaal als zodanig gedragen. In zo'n context is het eigenlijk een adverbium. Het is dan nog maar een kleine stap om te zeggen dat we hier te maken hebben met een soort homoniemen: Er zijn twee woorden die er hetzelfde uitzien, maar het ene is een adjectivum en het andere een adverbium. De Griekse term hiervoor is συνέμπτωσις²⁶.

Euphonie kan als oorzaak aangewezen worden van het optreden van het verschijnsel *pars pro parte*:

...poetarum est partem pro parte ponere, ut *torvum* pro *torve*...Coniunctionem ergo pro coniunctione posuit, ut [VI 616] *saxum ingens volvunt alii radiisque rotarum que* pro *ve* posuit. Nam *sonantius* visum est. (Serv. in Verg. A. II 37).

"Het is eigen aan dichters om het ene woord/de ene woordsoort in plaats van het/de andere te gebruiken, bijvoorbeeld *torvum* [adi.] in plaats van *torve* [adv.]. Hij heeft dus de ene conjunctie voor de andere gebruikt, zoals hij [A. VI 616] *que* in plaats van *ve* gebruikte. Want dat leek beter in het gehoor te liggen."

Euphonie (vgl. *sonantius*) bepaalt hier het gebruik van *pars pro parte*. *Pars* (*orationis*), of in het Grieks μέρος (λόγου) kan zowel 'woordsoort' zijn, als ieder individueel woord. "De adverbia" zijn dus een *pars orationis*, maar ook *torve* is dat. Wij doen hetzelfde in het Nederlands. De term *pars pro parte* kan derhalve betrekking hebben op het gebruik van (een woord uit) één woordsoort in plaats van (een woord uit) een andere woordsoort en verklaart zo verstoringen van de boven genoemde één-op-één verhouding van woordsoorten en functies²⁷; het kan ook gebruikt worden voor een (willekeurig) woord dat in plaats staat van een ander woord. Hier wordt het fenomeen toegepast op twee woorden die tot twee verschillende subgroepen van dezelfde woordsoort (namelijk de conjuncties) behoren.

5.3. Ook de postpositie van preposities mag graag met behulp van euphonie verklaard worden. Bij de voorbeelden die hierbij keer op keer opduiken hoort

²⁶Bijv. ApD *adv.* 120,1vv.

²⁷Vgl. ApD *adv.* 181,32vv.

pube tenus (Verg. *A.* III 427--het gaat hier over Scylla die er "tot de schaamstreek" als een mooi meisje uitzag), bijvoorbeeld

(*tenus pube*) Sed haec praepositio propter euphoniā subicitur et facit *pube tenus*. (Don. *GL* IV 390,21v.).

"Maar deze prepositie wordt omwille van de euphonie erachter gezet en levert *pube tenus* op."

Cledonius (*GL* V 77,11v.) levert een bijdrage doordat hij de term εὐφωνία tracht te vermijden en er Latijnse equivalenten voor verzint:

(*tenus pube*) propter bonum sonum, propter gratiam vocis facit *pube tenus*.

"(*tenus pube*) levert vanwege de goede klank, vanwege het aangename geluid *pube tenus* op."

Clemens Scotus onderscheidt drie factoren in het optreden van postpositie van de prepositie (102,1vv. Tolkiehn). Bij sommige preposities treedt *altijd* postpositie op. Daarvan is bij hem *tenus* een voorbeeld. Verder kan de *poetica licentia* een rol spelen, zoals in *maria omnia circum* (Verg. *A.* I 32). De derde categorie heeft *euphonia* als oorzaak en het voorbeeld is *nobiscum*. Hier hebben we te maken met de euphonie-"wellevendheid"-variant, die voor wat betreft de verklaring van *nobiscum* teruggaat op Cicero:

Quid? Illud non olet unde sit, quod dicitur *cum illis*, cum autem *nobis* non dicitur, sed *nobiscum*? Quia si ita diceretur, obscaenius concurrerent litterae, ut etiam modo, nisi *autem* interposuissem, concurrissent. Ex eo est *mecum tecum*, non *cum me* et *cum te*, ut esset simile illis *nobiscum* atque *vobiscum*. (Cic. *Or.* 154).

"En? Kun je niet ruiken waar dit vandaan komt dat we zeggen *cum illis* ('met hen'), maar dat *cum* ('met') gevolgd door *nobis* ('ons') niet gebruikt wordt, maar *nobiscum* ('met ons')? Want als dat zo gezegd zou worden, zou er een tamelijk obscene lettervolgorde ontstaan, zoals net ook gebeurd zou zijn als ik er niet 'gevolgd door' tussen gezet zou hebben. Op grond hiervan is het ook *mecum* ('met mij') *tecum* ('met jou'), niet *cum me* en *cum te*, opdat *nobiscum* en *vobiscum* zich daaraan konden conformeren.²⁸"

In wezen betreft het hier hetzelfde voorschrift dat we ook in paragraaf 2 ad b)

²⁸Vgl. Plin. fr. 7 (= Prisc. *GL* II 594,15vv.); Serv. *GL* IV 517,14v.; Cled. *GL* V 75,20vv. (N.B. 66,31 worden *mecum nobiscum vobiscum adverbialia* (personalia) genoemd); Comm. Einsidl. *GL* VIII 212,23vv.

al zijn tegengekomen bij Quintilianus. Opvallend is dat zowel Cicero als Quintilianus ook metatalig de obsceniteit vermijden.

In de passages bij de Latijnse grammatici die over *nobiscum* gaan, komen we overigens zowel de positieve formulering tegen (bijvoorbeeld Comm. Einsidl. *GL* VIII 212,25v.:

cum autem debuerat praeponi sed causa euphoniae hic postponitur.

"*Cum* had voorop gezet moeten worden, maar wordt er hier achter geplaatst omwille van de euphonie".),

ls de in paragraaf 2 ad b) genoemde negatieve (bijvoorbeeld Cled. *GL* V 75,20vv:

(*mecum* etc.) ad vitandum cacemphaton

"om obsceniteit te vermijden").

5.4. Het laatste probleem dat ik wil bespreken is dat van de zogenaamde "deficiënte κλίσις". Wanneer de antieke grammatici constateerden dat in bepaalde "rijtjes" vormen ontbraken, werd dat in principe als een storende inbreuk op de regelmaat ervaren. Het was een verschijnsel dat zo mogelijk verklaring behoefde. Ik behandel twee teksten hierover; de één is van Choeroboscus (ca. 750-825), de ander van Priscianus (zesde eeuw). Vermoedelijk gaan beide teksten terug op Apollonius Dyscolus of eventueel op diens zoon Herodianus²⁹.

(*klisis* is vaak niet compleet)... 'Ιστέον ὅτι κατὰ τέσσαρας τρόπους ἐπιλιμπάνουσιν αἱ φωναί, ἥ γὰρ διὰ σημασίαν [1] ἢ δι' ἀσυνταξίαν [2] ἢ κατὰ τὸ φορτικόν [3] ἢ κατὰ τύχην ὅπερ καὶ ἀτριβὲς καλεῖται [4] (Choer. *GG* IV ii 17,34vv.).

"Men moet weten dat vormen kunnen ontbreken op vier gronden, Ofwel namelijk op grond van de betekenis [1] of doordat de vorm niet kan [2] of vanwege de lompheid [3] of op grond van toeval (wat ook wel 'ongebruikelijk' heet) [4]."

Voorbeelden zijn: [1] Op grond van de betekenis is er geen dualis van εἰς (17,37v.); [2] Bij de genitivus Μόψοπος komt geen nominativus voor. *Μόψοψ is een ἀσυντακτον, dat wil zeggen een voor het Grieks onaanvaardbare opeenvolging van fonemen (18,6vv.); [4] Van γυνή bestaat geen genitivus *γυνῆς. *Γυνῆς zou wel iets betekend hebben, had ook wel gevormd kunnen worden, en

²⁹Vgl. met het volgende bijv. ApD *synt.* 396,8vv.

ook κατὰ τὸ φορτικὸν waren er geen bezwaren geweest, maar het wordt nu eenmaal niet gebruikt. Het is niet geattesteerd in de *usus* of de *consuetudo*, in het Grieks συνήθεια of τριβή, (vgl. ἀτριβές 17,36) (18,35vv.).

De uitleg bij de derde categorie luidt:

Κατὰ τὸ φορτικὸν δέ, ὡς ὅταν λέγωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ξέω προσερχομένου τοῦ σ πρὸ τοῦ ω γίνεται ὁ μέλλων ξέσω, καὶ ἀπὸ τοῦ ἱππεύω ἱππεύσω ὁμοίως, ἀπὸ δὲ τοῦ χέω οὐ γίνεται ὁ μέλλων προσθέσει τοῦ σ χέσω διὰ τὸ μὴ συνεμπεσεῖν τῷ κακοφώνῳ τῷ ἀπὸ τοῦ χέζω, ἀλλὰ χεύσω γίνεται ὁ μέλλων, καὶ τοῦ υ πρὸ τοῦ σ προσελθόντος· οὗτος δὲ ὁ τρόπος, φημι δὴ ὁ κατὰ τὸ φορτικόν, τοῖς σάφροσι τῶν ἀνδρῶν ἐπιλιμπάνει, ἐπειδὴ καὶ οἱ κωμικοὶ ἐπιτηδεύουσι λέγειν τὰ κακόφωνα ταῦτα παιγνίου χάριν. (18,28vv.).

"En vanwege lomphheid bijvoorbeeld, wanneer we zeggen dat het futurum van ξέω ξέσω is, met toevoeging van de sigma voor de omega, en van ἱππεύω op dezelfde manier ἱππεύσω, maar dat het futurum van χέω niet door toevoeging van de sigma χέσω wordt, opdat het niet in vorm samenvalt met die lompe vorm die van χέζω, 'schijten', komt, maar het futurum wordt χεύσω, waarbij er ook nog een upsilon voor de sigma bijkomt. Op die grond, ik bedoel vanwege lomphheid, laten beschaafde mensen vormen ontbreken; want de comici doen het erom die lompe uitdrukkingen te bezigen, voor de grap³⁰."

Net als bij *nobiscum* zijn het hier euphonische 'betamelijkheids'-overwegingen die veranderingen in de grammaticale vorm tot gevolg hebben. De vergelijkbare passage bij Priscianus luidt als volgt:

Sciendum autem quaedam verba inveniri defectiva quorundam supra dictorum accidentium et hoc vel naturae necessitate fieri vel fortunae casu. (GL II 369,18vv.).

"Men moet weten dat er bepaalde werkwoorden deficiënt worden bevonden in sommige van de bovengenoemde accidenten en dat dit ofwel door natuurlijk noodzaak gebeurt ofwel door toeval."

In 370,1vv. wordt de *naturae necessitas* gesplitst in overwegingen van *significatio* (op grond hiervan ontbreekt bijvoorbeeld het masculiene **puerperus*) en problemen wat betreft de *consonantia elementorum*, die ἀσυμφωνία opleveren (zo kan

³⁰Vgl. bijv. het Tzetzes-scholion op Ar. Av. 1258: ἐπιρρήματά τινα ἀνέπλασεν εἰς τὸ κακέμφατον; Suda ε 2807 *et saep*.

**curs-rix* niet als femininum van *cursor* fungeren; er moet een *t* tussen).

De hoofdcategorie *fortuna* wordt in 371,15vv. onderverdeeld in vormen die *inuitata* zijn (bijvoorbeeld **dor* als passivum van *do*) en de vormen die *inconcinna et turpia vel aspera prolata* zijn, d.w.z. "onhandig en niet netjes of lelijk om uit te spreken". Het zal duidelijk zijn dat we deze laatste groep moeten hebben. Hierover wordt het volgende gezegd (372,1vv.):

Inconcinna vero vel turpia vel aspera prolata videntur esse *metuturus...nutritrix*...quod quamvis secundum analogiam debuisse dici...euphoniae tamen causa concisio facta est mediae syllabae, sicut *bobus* pro *bovibus*. Nec non etiam in contextu diversarum dictionum hoc solet fieri, ut *cum nobis* turpe est, itaque *nobiscum* praeposterum profertur.

"Onhandig of niet netjes of lelijk om uit te spreken schijnen *metuturus* ('zullende maaien')...*nutritrix* ('voedster') te zijn. Hoewel dat volgens de analogie gezegd had moeten worden...is toch omwille van de euphonie de middelste lettergreep verwijderd, zoals in *bobus* ('runderen', dat. plur.) in plaats van *bovibus*. Dit pleegt ook te gebeuren bij combinaties van verschillende woorden. *Cum nobis*, bijvoorbeeld, is niet netjes, daarom keert men de volgorde om en zegt *nobiscum*."

De voorbeelden die Priscianus geeft van vormen die er anders uitzien dan op grond van de regelmaat verwacht had kunnen worden, wijzen weer op euphonie-"welluidendheid"³¹. Alleen bij het ons inmiddels vertrouwde *nobiscum* (zie paragraaf 5.3.) heeft euphonie als overweging van betamelijkheid ingegrepen. Het probleem is hier uiteraard weer het ongewenste doorverbinden van twee woorden³².

Het verschil tussen de categorieën τὸ φορτικόν/*inconcinna* etc. en κατὰ τύχην/*inuitata* is, dat bij de eerste groep het woord wel gezegd zou kunnen worden, maar niet mooi of niet netjes gevonden wordt, en dat er daarom iets aan veranderd is. De tweede groep woorden ontbreekt gewoon compleet.

De correspondentie tussen Choeroboscus en Priscianus is frappant, zoals uit

³¹Aan *metuturus* en *nutritrix* werd de opeenvolging van tweemaal dezelfde lettergreep lelijk gevonden, vgl. bijv. Serv. in Verg. *Georg.* II 13: (*glauca canentia*)...sane *cacemphaton* est *glauca canentia*; Lausberg, 473v. (§ 963) en de daar genoemde plaatsen.

³²Vgl. Lausberg, 473v. (§ 962vv.); een voorbeeld is Cic. *Fam.* IX 22,10 *Memini in senatu disertum consularem ita eloqui: 'Hanc culpam maiorem an illam dicam? Potuit obscenius?'* Gedoeld wordt hier op het doorverbinden van *illam* en *dicam*, waardoor het schuttingwoord *landica* gehoord wordt.

het volgende schema blijkt:

<u>Choeroboscus</u>	<u>Priscianus</u>	
σημασία	significatio	} naturae
ἀσυνταξία	consonantia ele- mentorum; ἀσυμφωνία	
τὸ φορτικόν	inconcinna, turpia,	} fortuna
(alleen vbb. van euph.2)	aspera prolata (euph. 1 (en 2))	
τύχη	inuitata	

euphonie-1 "welluidendheid"

euphonie-2 "wellevendheid".

6. In de voorgaande paragrafen heb ik het gebruik besproken van εὐφωνία als "Kriterium der Sprachrichtigkeit". Gebleken is dat euphonie enerzijds als een "hulpcriterium" kan fungeren, dat bij strijdigheid van andere criteria als *ratio*, *consuetudo* of *auctoritas* de doorslag kan geven; anderzijds kan het ook zelfstandig opereren en als volwaardige factor bij de beschouwingen betrokken worden. Een probleem is, dat er geen pogingen gedaan worden euphonie tot een controleerbaar criterium te maken. In wezen is het irrationeel³³.

Euphonia heeft twee betekenisaspecten: klankschoonheid en betamelijkheid. Beide aspecten worden gebruikt bij de behandeling door de antieke grammatici van taalverschijnselen. Euphonie als overweging van welluidendheid speelt bijvoorbeeld een rol bij assimilatie-verschijnselen, euphonie als overweging van betamelijkheid bij de postpositie van de prepositie *cum* bij persoonlijke voor-naamwoorden en bij de verklaring van bepaalde gevallen van deficiënte of onregelmatige κλίσις.

Misschien moeten we ons afvragen hoe prettig het is dat we meer en meer van "ear-philologists" in "eye-philologists" veranderd zijn³⁴: Wat dacht U, Bata-ven, moeten we niet weer eens gaan luisteren naar onze oren?

³³Vgl. bijv. DH *Comp.* 23: De instantie die euphonie beoordeelt is τὸ ἄ-λογον τῆς ἀκοῆς πάθος. Cic. *Or.* 162.

³⁴W.B. Stanford, *The Sound of Greek*, Berkeley-Los Angeles 1967, 1 en n. 3. De term is afkomstig van Jespersen.

Drs. Ineke Sluiter (1959) studeerde klassieke talen aan de Vrije Universiteit (1976-1984). Van maart 1985 tot en met februari 1988 was zij werkzaam bij Z.W.O. Momenteel bereidt zij aan de Vrije Universiteit een proefschrift voor over de antieke grammatici en is zij docente Grieks aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.